

DÖDEN

Psalm 549 i 1937 års psalmbok

v. 1 Jag går mot döden var jag går...

v. 2 Jag går till himlen, var jag går...

Jag

Överlever vi döden. De flesta verkar tvivla på det, även kristna. Kanske de flesta förnekar möjligheten. De enorma resurser vi satsar på sjukvård är bara ett av alla tecken på det. Här vill jag visa att allt talar för att vi överlever döden, frågan är inte om utan hur, på vad sätt.

Individ

Vi ser oss som individer, den mänskliga gemenskapens minsta enhet. Så har det inte alltid varit. Familjen var en gång även i västerlandet den enhet som den mänskliga gemenskapen vilade på. Ordet individ kommer av latinets *individuus* som betyder odelbar. Människan skulle alltså vara en odelbar bestämbar enhet. Det ord vi i vardagsspråket använder för denna odelbara enhet är ”jag”. Denna syn på människan brukar man kalla solipsism som betyder ensamt själv, endast själv.

Det är nu inte ett naturvetenskapligt faktum att människan är en individ (odelbar) även om psykologin vill få oss att tro det. Individualismen är istället en ideologi bland andra ideologier. En idé. Denna idé möter vi inte minst hos filosofen René Descartes. Det var en historiskt ny syn på människan som kom att vinna ökat inflytande i västerlandet fram till idag då den är helt dominerande i samhällets organisation, inom religionerna, inom naturvetenskapen och som sagt inom psykologin.

För människor som har en religiös övertygelse innebär det att de handlöst måste tro på ett liv efter detta trots att det inte verkar finnas några rationella skäl att göra det.

Delar våra liv

Till att börja med måste vi fråga oss om vi är odelbara (*individuus*), om ordet jag står för ett bestämbar objekt. Vi delar ju våra liv med mängder av andra människor. Inte minst med våra föräldrar, våra mor- och farföräldrar, maka/make, våra barn och otaliga vänner och bekanta. Med någon delar vi vårt liv även kroppsligen och en ny människa föds.

Vi delar alltså vårt liv med andra och det är just detta som gör oss till människor och till dem vi är som Martin Buber visar i boken ”Ich und Du”. Mer om honom senare. Vi kan aldrig tala om oss själva utan att samtidigt tala om andra och med andra. Vi är till genom de andra, vi delar våra jag med varandra.

Redan vid en sådan enkel reflektion borde vi inse att vi inte är ett ensamt själv. Nu går vi vidare och historiskt skall jag försöka visa hur ensamma vi är med vår syn på människan som ett odelbart jag, ett ensamt själv. Det är uppenbart att ett sådant ensamt själv, en individ, inte kan tänkas överleva den kroppsliga döden.

”Primitiva folk”

Jag använder ordet primitiv i den latinska betydelsen ”först”. Det vill säga folk som levde först och de som bevarat detta sätt att leva i stor utsträckning även om det alltid anpassats till en specifik miljö.

Religionshistoriker buntar ofta ihop primitiva folk och söker liknande fenomen hos dem och skapar så en slags universell primitiv kultur. Det vore som att bunta ihop shinto med islam. Varje enskilt folk kräver sitt särskilda studium. Själv har jag bara studerat två primitiva folk lite närmare, nämligen Dinka i dagens Sydsudan och folket på den ensligt belägna stillahavsön Tikopia. Här får det bli en kort presentation av Dinkas kultur. Idag är dinkafolkets kultur i stora stycken sönderslagen av krig och exploatering. Det jag meddelar här är situationen runt 1950 och framförallt hämtat från Godfrey Lienhardts bok "Divinity and Experience. The Religion of the Dinka".

Dinka levde i symbios med sin boskap. Odling och jakt var knappast möjligt att livnära sig av i det ofruktbara landet trots att det genomkorsades av floder som sammanflyter till Nilen. Boskapen vårdades, ja vördades som heliga och all slakt var en offerhandling. Dinka var alltså helt beroende av sin boskap och boskapen var helt beroende av Dinka. Djur och människor delade alltså sina liv, ingen kunde leva utan den andre. De hade ett gemensamt liv. Inget konstigt med detta för de som upplevt det svenskas småbruket, men de blir färre och färre. Hos Dinka gick det emellertid längre. Männen som vårdade boskapen identifierade sig med den i "sakrala" danser när de med uppsträckta armar i dansen imiterade den livgivande boskapen. Stammen liv och den enskildes liv var ett med boskapens liv.

Dinka hade utvecklat en enastående förmåga att leva i det på naturtillgångar fattiga landet. De hade anpassat sig, men det innebar inte att de inte utsattes för oförklarliga oförutsägbara händelser som alla andra människor. De insåg att det fanns krafter i världen som de inte kunde behärska, förutse eller förstå. Dessa krafter hörde inte till en annan värld. Vi måste glömma all slags dualism för att förstå Dinka. Däremot personifierade man dessa krafter. Bakom alla dessa krafter såg man en himmelsk urkraft, Nhialic. Skapelsen föreställde man sig som att himmelen och jorden en gång legat nära varandra i en slags kosmisk kopulation som i egyptisk mytologi. Med dessa krafter, gudomligheter kanske vi skulle frestas att säga, levde man. Man kommunicerade med dem genom olika riter. De var helt enkelt en central del av Dinkas liv som man inte kan bortse från.

Jag vill påstå att Dinkas liv var lika intimt förenat med dessa krafter som det var med boskapen. Naturen var levande väsen som Dinka levde i gemenskap med, som delade Dinkas liv. Dinka förhöll sig till dessa krafter, väsen, "personer" som vi förhåller oss till naturkrafter som vi absolut inte till fullo förstår. Skillnaden är att vi ger dessa krafter neutrala namn, inte personliga.

En dinkastam är den grupp människor som lyder under samma spjutmästare. Spjutmästaren är bäraren av stammens tradition, stammens hela liv. Det råder alltså närmast identitet mellan stammens liv och spjutmästarens liv. Spjutmästaren får alltså inte dö eftersom då även stammen skulle dö. Detta är anledningen till att Dinka tillämpade levande begravingar av dessa spjutmästare åtminstone in på 1950-talet. När spjutmästaren blev gammal och orkeslös och uttalade sin önskan att bli begravd, gå till jorden, samlades stammen och genomförde begravningen. Genom att han går till jorden levande bevaras och förnyas stammens liv som annars skulle gått förlorat. En spjutmästare får alltså inte dö som andra dör. Föreställningen om en individuell dödlighet betyder inte mycket för en icke-kristen Dinka, medan den kollektiva odödligheten betyder allt och det är den som säkras vid spjutmästarens begravning.

Med denna ytterst översiktliga presentation av ett "primitivt" folks syn på livet och döden vill jag visa att stammen rymmer de levande och döda och att spjutmästarens liv är identiskt med stammens liv, livsform, tradition... och inför sin begravning ger han de närvarande del av stammens tradition, dess liv. Begravningen kan sägas vara en social seger över döden.

Individer i vår mening kan man alltså knappast tala om i Dinka. Livet är gemensamt, delat. Livet är stammens liv som bevaras genom spjutmästaren som är bärare av stammens hela kunskap, tradition,

historia och som sagt bevarar han stammens liv genom att gå till jorden levande. Därmed kan stammens, allas liv, levande och döda, bevaras. De döda lever i de levande.

Jag har velat visa att för Dinka var det en självklarhet att man fortlevde efter döden i stammen förutsatt att spjutmästaren inte dog en vanlig död.

Jag återkommer till Martin Buber, men redan här kan det vara på sin plats att citera ett stycke ur hans bok ”Jag och Du” som rör primitiva folk:

”I denna helhet är personerna inbäddade både som substantiv och pronomen och avtecknar sig bara i relief utan avrundad självständighet. Det kommer inte an på dessa produkter av sönderdelning och reflektion utan det rör sig om den sanna ursprungliga enheten, den levda relationens”. Det vill säga Jag – Du relationen som jag får återkomma till.

Egypten

En central aspekt av människan i den fornegyptiska kulturen är ka. Livskraft eller ännu enklare kan liv vara en översättning. Vi känner igen de två uppsträckta händerna från Dinka som där betecknar tjurkraften, från klippmålningar i Sahara liksom från senare religioners böneställning. De uppåtsträckta händerna visar att ka-kraften, livet, är förmedlingbar från far till son, från gud till människa, från farao till människor...

Genom förmedlandet av ka från far till son inträder en kontinuitet av ka i familjen. Detta kan till och med uttryckas så att ”min ka är min far”. Detta skulle alltså även kunna översättas ”mitt liv är minfar”. Ka-aspekten i människan rör alltså inte en individuell personlighet utan en kraft mottagen från anfäderna och som skall gå vidare till kommande generationer.

Ba är en annan viktig aspekt av gudarna, kungarna och vanliga människor i det forntida Egypten. Gudarnas ba är en manifestation av gudarnas makt. På samma sätt är ba en manifestation av kungens makt.

Vanliga människor ba översätts ofta helt vilseledande med ordet själ som leder tankarna till en dualistisk syn på människan medan den fornegyptiska synen på världen och människan är monistisk. Människans ba visar sig som personifikation av den dödes vitala krafter som fortlever efter döden liksom ka och som vi skall se även ach och den mumifierade kroppen. Ba blir till i kroppslig gestalt om begravningsritualen skett korrekt och kan äta, dricka, kopulera... och kan samtidigt röra sig fritt och bland annat besöka den mumifierade kroppen. Jag återkommer till hur dessa för oss främmande begrepp kan förstås av oss idag.

Ach är ytterligare en aspekt av människan efter döden, en aspekt som hör himmelen till, men har full rörelsefrihet. Även gudarna har ach. Ach utgör alltså en existensform för de döda. Ach är den existensform som betonar den dödes förening med guden Osiris i det kosmiska kretsloppet. Den döde begravs på västra sidan av Nilen, förenas med Osiris i underjorden och stiger upp i öster med guden Chepr och vandrar över himmeln med den livgivande solguden Re och går ner i väster med solguden Atum. Ach innebär alltså att den döde får en himmelsk existensform.

Ach kan också ha kausativ form. Trots den himmelska tillhörigheten kan Ach verka i de levandes värld och vaka över den dödes grav, sin egen grav. Ach kan alltså sägas vara den dödes himmelska kraft, den dödes makt.

Mumien, den balsamerade kroppen är en central aspekt av fornegyptiska hinsidesföreställningar. Ryms här en föreställning om återfödelse eller uppståndelse? Knappast. Den mumifierade kroppen är helt enkelt en central aspekt av människan. Människan är kropp och har som död även en kropp, men dessutom Ka, Ba, Ach och är trots det en.

Maat, den kosmiska ordningen, råder i världen allt sedan skapelsen. Före skapelsen rådde kaos. Det är i denna enda värld människan kan existera, men existensen skiljer sig åt i livet och i döden. Den enskilda människan går genom döden inte in i något icke-vara utan förs snarare över i en annan existensform som rymmer flera olika aspekter som hör intimt samman. Personligheten bevaras alltså om än förändrad i den nya existensformen. Kontinuiteten mellan människan i detta livet och livet efter döden innebär trots allt en förändrad existensform i fornegyptisk föreställningsvärld. Människans identitet bevaras alltså vid övergången från denna värld till den hinsides eftersom det bara finns en värld där maat råder. Sättet att existera förändras dock. Kanske man kan säga att existensformen vidgas, den gudomliggörs. Livskraften ka, den dödes himmelska existensform ach ger den döde himmelsk kraft och makt. Ba (i fågelgestalt) ger den döde fri rörlighet i världen (den enda världen).

Egyptisk föreställningsvärld är som sagt aspektiv. Konsten definitivt, men även gudarna är aspekter av krafter i världen ungefär som hos Dinka. Monoteism och polyteism är alltså inte motsatser utan snarare komplementära. Vi människor kan aldrig se helheten, enbart aspekter av världen. Vi kan aldrig se människan, oss själva, som en helhet, en definierbar enhet. Vi ser bara aspekter. I Egypten betonade man några få aspekter av människan efter döden. Ka, Ba, Ach och kroppen. Någon dualism med en från kroppen särskiljbar själ var otänkbar. Här kan man jämföra med Thomas ab Aquino: "Anima non est ego"

Hur skall vi med vårt språk kunna förstå den fornegyptiska synen på människan och hennes fortsatta existens efter döden? Helt omöjligt är det inte.

Ka är livskraften som vi fått från våra föräldrar och anfäder och alla andra som hjälpt oss genom livet, nära och fjärran. Allt som vi kallar jag har vi fått. Allt vi fått ger vi oupphörligt vidare till andra. Vi ger vår livskraft vidare till våra barn, släktingar och vänner, ja till alla vi möter i allt vi gör. Vår livskraft, det som egyptierna kallade ka, lever alltså vidare.

Ba är som sagt en aspekt av den döda människan som kan röra sig fritt i världen, en slags personifikation, personens vitala krafter. Om ka kan sägas vara en allmän livskraft så är ba mera knuten till personen, till kroppen och ba förknippas också mycket riktigt med den dödes grav. Hur kan vi föreställa oss denna fortlevnad? Bilder, minnen, direkt påverkan som fortlever, graven, den dödes livsverk som finns kvar... Med minne menar jag närmast det som grekerna benämner anamnesis. Det vill säga en upplevelse av den dödes närvaro (inte psykologisk utan verklig). Exempelvis genom att ett samtal med den döde när han fortfarande levde blir en del av mig själv. Det är ju vad som faktiskt händer när vi samtalar med varandra, att det den andre säger och jag lyssnar till blir en del av mig själv och kommer att verka i mig själv. De döda lever alltså vidare i oss på ett personligt sätt än här, än där. Vi är inte åtskilda, vi växte ihop i livet mer eller mindre. Genom "riter" sedvänjor, som vi delat med den döde kan vi närvarandegöra honom och situationer vi delat. Detta är inte minst påtagligt vid gravbesök då den dödes närvaro är påtaglig. Att man i vår kultur mer och mer går över till anonyma minneslundar är bara ett av tecknen på den solipsism som brett ut sig allt sedan 1600-talet.

Ach är den aspekt som till och med vissa egyptologer beskriver som ett särskilt väsen. Säkert beroende på svårigheter att förstå att även ach är oskiljaktig från den döda människans övriga aspekter. Ach är en manifestation av människans hinsides existens liksom Ka, Ba och mumien.

För att förstå ach tror jag att man först måste reda ut begreppet maat, den kosmiska ordningen som hela världen vilar på alltsedan skapelsen. I viss mån är maat besläktat med det grekiska logosbegreppet. Maat är anledningen till att egyptierna inte önskade och inte kunde föreställa sig en utveckling. Snarare gällde att bevara utillståndet och om det förlorats gällde det att söka sig tillbaka till det. Människan skall alltså leva i enlighet med maat, hennes liv skall förverkliga maat. Maat är en gång för alla givet i skapelsen och förändras inte. När den döde gått igenom begravningssceremonierna blir den döde ach och kan gå upp i det kosmiska kretsloppet, få en himmelsk existens. Innan detta kan ske måste den döde träda fram inför Osiris och hjärtat vägas på vågen med maat-fjädern i den andra vågskålen. Vågens utslag visar om den dödes liv levts i enlighet med maat eller inte, om den döde i livet förverkligat maat. Om så är fallet så kan den döde förenas med Osiris under dennes färd genom underjorden och stiga upp med solguden Chepr i gryningen och resa med solguden Re över himlavalvet och till sist stiga ned i väster med solguden Atum. Solen har alltså fyra aspekter i vilka den döde är delaktig i.

Hur kan då ach verka i vår värld när ach hör himmelen till? Hur kan ach sägas vara den dödes himmelska kraft? Kan vi levande ana den dödes ach-existens?

För en forntida egyptier var det nog inte så svårt. Att solen gav Egypten liv var ju uppenbart. Likaså att livet kom med Nilen med sitt översvämningssvatten och allt slam det förde med sig. På samma sätt som Dinkas boskapshjordar gav liv så gjorde Egyptens boskap detsamma och egyptierna gav boskapen liv. Natten med dess stjärnor var även den en förutsättning för livet, gav liv, gav vila från den brännheta solen. Att alla, alltså även den enskilde, var delaktiga i detta himmelska och jordiska livgivande var närmast en självklarhet, till skillnad från idag då varje fenomen differentieras i minsta detalj och blir ett "Det" med Martin Bubers ord. De forntida egyptierna såg den obegripliga, ofattbara,

obeskrivbara helheten och att de var en del av den i livet och i döden vilket uttrycktes i myter och riter, inte minst i begravningsritualen. Vi får vårt liv från himmel och jord och går åter till himmel och jord, men det är då i en ny existensform, ach.

Kan Martin Bubers ord i ”Jag och Du” underlätta en förståelse av den dödes ach.

”...människan möter som sin motpart det som är och det som blir till, alltid bara *en enda* varelse och varje ting endast i dess egentliga väsen; i skeendet avslöjar sig för henne det som är, och det som sker vederfars henne såsom något som är, intet annat är närvarande, än detta enda, men detta på ett universellt sätt, mått och jämförelse har vikit; det beror på dig hur mycket av det omätliga som blir till verklighet för dig. Mötena ordnar sig inte till en värld, men var och ett är för dig ett tecken på världsordningen. De är ej förbundna sinsemellan, men var och en av dem garanterar dig din förbundenhet med världen. Den värld som på detta sättet visar sig vara opålitlig, ty den visar sig ständigt på ett nytt sätt och du får inte ta den på orden; den saknar täthet, ty allt genomtränger i den allt annat; den kan inte beräknas i tiden, ty den kan komma opåkallad och kan försvinna även när vi söker hålla fast den; den är oöverskådlig: vill du göra den överskådlig, förlorar du den. Den kommer och kommer för att locka fram dig; når den dig inte, möter den dig inte, så försvinner den; men den kommer åter, förvandlad. Den finns inte utanför dig, den rör vid din grund, och säger du, ”själ av min själ”, har du inte sagt för mycket, men akta dig för att vilja förflytta den in i din själ – då förintar du den. Den är din närvaro: endast när du har den, har du närvaro; och du kan göra den till föremål för dig, kan lära känna och begagna den, ja du måste göra det om och om igen och har nu inte längre någon närvaro. Mellan dig och den råder givandets ömsesidighet; du säger Du till den och ger dig åt den, den Du till dig och ger sig åt dig. Du kan inte göra den begriplig för andra, du är ensam med den; men den lär dig att möta andra och att hålla stånd inför mötet med dem, och den för dig genom ljuvheten i sin ankomst och genom vemodet i sitt avsked fram emot det Du i vilket relationernas linjer, de parallella, möts. Den hjälper dig inte med ditt livsuppehälle, hjälper dig bara att ana evigheten.”

Är det i det enligt Buber uråldriga relationsmötet Jag – Du som vi kan möta den dödes ach eller vad vi vill kalla den dödes hinsides existensform, utan att vi för den skull kan säga något om mötet?

Men invänder du, dessa sätt att överleva döden; ka, ba, ach och den döda kroppen innebär ju inte att ”jag” överlever döden. Nej, inte det falska cartesianska jag som vår kultur är genomsyrat av, men vårt verkliga jag. Vår självbild som odelbara självständiga individer, som samhällets minsta grundsten, är som så mycket annat ideologiskt betingad. Just därför är det viktigt att vår kultur och var och en av oss gör oss av med vårt cartesianska jag präglad av solipsism, ensamt själv, och tar vara på andra delar av vårt kulturarv som även kyrkorna verkar ha glömt. Vi har redan i livet andra existensformer än den vi kallar jag. Vi har ett afrikanskt, egyptiskt, hebreiskt, nytestamentligt, aristoteliskt och medeltida arv att ta vara på. Dessutom har vi 1900-talsfilosofer som helt förkastar det cartesianska arvet, till exempel Martin Buber, Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein och enligt min mening även Edith Stein. Vi har dessa andra existensformer integrerade i vårt språk, språkspel skulle Ludwig Wittgenstein sagt. De finns i poesin, i konsten, i myterna, i arkitekturen, musiken och i det kristna språket. Ideologierna gör dock allt för att uniformera språket i ideologisk tappning.

Hebréerna

Vi fortsätter vår resa norrut för att se hur hebréerna såg på människan och döden. Genom Gamla Testamentet har vi god kännedom om detta.

Adam

אדם

Adam betyder människa och är alltså såväl egennamn, appellativ som kollektiv. Adam är alltså inte en man utan snarare ett androgynt begrepp, även om Gamla Testamentet är präglad av patriarkala värderingar. Synen på människan är liksom i Egypten monistisk. Människan har en kropp, en "själ" (nefesh) och ande (ruach), men dessa tre utgör enheten människan som inte upplöses vid döden. Vid döden ändras dock människans existensform från en levande själ, nefesh chaj till en döds själ, nefesh met. Trots det behåller den döde en viss del av sin livskraft. Den döde kan till och med bli elohim, gudomlig. Adam är alltså urfadern, människan, anfadern och gudomlig, men samtidigt jordisk.

Kropp

בשר

Återigen är det värt att påminna om att hebréerna inte skilde på kropp och nefesh. De är en enhet. En människa kan dock ge bort sin kropp och bli slav.

Liv

חיה

Orden för liv är chaj, levande, men ofta används omväxlande nefesh och ruach. Dessa tre ord är tre aspekter av livet. Kroppens död innebär dock inte livets utslocknande. Mellan liv och död råder ingen artskillnad, snarare gradskillnad. "Dödsriket" är en slags skuggtillvaro, men den döde kan vid vissa tillfällen återuppstå. Döden är alltså inte en övergång från existens till icke-existens, utan en övergång till en annan existensform, en reducerad sådan.

Den som ger liv är naturligtvis allt livs källa, Jahve, som har evigt liv, som fanns före skapelsen. Kaos hotar alltid livet, men genom att hålla Lagen som givets av Jahve kan kaos hållas tillbaka och livet bevaras. Livet skall en gång segra och döden besegras, men detta kommer att ske i ett framtida messianskt rike. Tron på en kroppslig uppståndelse kommer helt till uttryck först under intertestamental tid.

Ande

Ruach

Vind

רוח

Ruach är livskraften, vinden, som genomsyrar hela skapelsen. Det är ruach som svävar över vattnet vid skapen. Återigen kan vi inte tala om en motsats mellan ande och kropp, människan är en. Ruach kan falla över en människa och ge henne en enorm kraft. Ruach kan sägas vara Jahves

uppenbarelsform, eller rent av Jahve själv. Ruach översätts pneuma på grekiska. Jahve, ruach blåser in sin vind i människan vid hennes skapelse som då får liv, nefesh.

Själ

Nefesh

Andedräkt, Liv

Anima

נפש

Nefesh har alltså även betydelsen liv. Hebréernas uppfattning av nefesh liknar på många sätt de primitiva folkens genom sin realism, monism och att nefesh är kroppens form som Aristoteles betonade långt senare. Detta innebär att nefesh är personen, personligheten, till exempel utseende, folktillhörighet, sätt att vara, sätt att handla. Nefesh är alltså karaktären och särarten. Djur har liksom människan nefesh, sin särart. Även det vi kallar döda ting har nefesh, även de har ett slags liv.

Det är möjligt för människan att överföra nefesh till andra människor än till sin familj. Till exempel genom smörjelse och handpåläggning eller genom annan konkret kontakt. Ett kollektiv kan ha gemensam nefesh, till exempel en släkt eller annan gemenskap. Vid döden förenas nefesh med anfäderna.

Döden

Mot

מות

Hebréernas inställning till döden liknar till stora delar de primitiva folkens. När döden inträder lämnar nefesh människan som inte längre är en levande nefesh utan en döds nefesh vilket innebär att det trots allt finns livskraft kvar hos den döde om än försvagad. Den döde för därmed en skuggtillvaro i dödsriket. Den döde anses dock kunna lämna graven och ingripa i de levandes liv. Dessutom ansågs den rättfärdige fortsätta sitt liv i sina efterkommande även om han gått till anfäderna.

Uppståndelse

Först i senjudendomen, inte minst i Daniels bok, möter en klar uppståndelsetro där kropp och nefesh uppstår till liv bland de levande. Denna händelse hör den eskatologiska tidsåldern till. Iranskt inflytande?

Sammanfattning

Hebréernas syn på döden är alltså inte väsensskild från primitiva folks, till exempel Dinka eller den fornegyptiska kulturens. Människan är en. Vi möter hos hebréerna en lika monistisk syn på människan som hos Dinka och i Egypten. All dualism är dessa folk totalt främmande. Därför måste vi se begrepp som ruach, nefesh, kropp, liv som aspekter av människan, adam, inte som skilda delar.

Ruach är ”vinden” som ger allt liv. Därmed kan ruach ses som en uppenbarelseform av allt livs källa, Jahve. Jahve som inte kan ses som ett objekt utan snarare som ett verb. Gud är inte röraren utan själva rörelsen. Denna livskraft har människan del i, hon är gudomlig. Mytologiskt skildras detta i Gamla Testamentet, hur Jahve blåser in livet i adam, människan som då får nefesh, livet, andningen. Människan rymmer alltså en kroppslig aspekt, en gudomlig (ruach) och livets andning (nefesh).

Om ruach är livet var det än framträder så är nefesh det personliga livet som vi fått genom anfäderna och ger vidare till våra efterkommande. Även till dem vi möter i livet? När den levandes nefesh blir en döds nefesh innebär det för hebréerna att den får en annan existensform, men den döde kan samtidigt sägas ha en gemensam nefesh med släkten, familjen eller någon annan gemenskap. Nefesh kan dessutom överföras till andra genom till exempel smörjelse, handpåläggning eller någon annan slags kontakt.

En människa har alltså del i ruach genom att hon har en nefesh som gör kroppen levande. Kan ruach sägas motsvara det egyptiska ka och nefesh det egyptiska ba? Kan vikten av att bevara den dödes kropp i graven hos hebréerna jämföras med mumifieringen i Egypten? Även för hebréerna finns det efter döden en himmelsk gemenskap genom ruach, en mänsklig gemenskap genom nefesh och en kroppslig genom gravskicket.

En hebré upphör alltså inte att existera i och med döden, men utifrån de levandes horisont försvagas den dödes liv. De döda lever vidare genom delaktigheten i ruach, genom nefesh de fått och givet vidare på otaliga sätt och genom att kroppen bevaras i graven. Dessa tre aspekter av den döde kan inte ens efter dödes skiljas åt. Om så skulle ske är det inte tal om en människa längre. Denna syn på människan efter döden ligger mycket nära Thomas ab Aquino som vi skall se.

De första kristna

Liksom vi har god kännedom om hebréernas syn på människan och döden så har vi genom Nya Testamentets evangelier god kännedom om de första kristnas syn på människan, döden och uppståndelsen. Jesus från Nasaret var hebré. Hans modersmål var arameiska (galilleiska), liksom hebreiska ett semitiskt språk. Han var dessutom förtrogen med Gamla Testamentets hebreiska. När han talade till lärjungarna och folket på sitt modersmål använde han alltså de arameiska ord som motsvarade de hebreiska ruach, nefesh och basar (ande, själ och kropp).

Nu finns inget (bevarat) arameiskt evangelium om vi bortser från Peshitta som är skriven på en arameisk dialekt, men med all sannolikhet översatt från grekiskan. Det finns forskare som hävdar att Matteusevangeliet är en översättning från en arameisk förlaga, men någon sådan har som sagt inte hittats.

Evangelierna kom till under senare delen av första århundradet, det vill säga apostolisk tid. Vi kan alltså förutsätta att de grekiska ord de använde i beskrivningen av människan har sina direkta hebreiska motsvarigheter, betydelserna är de samma som i hebreiskan. Senare tiders användning av orden har färgats av platonism, hellenism, nyplatonism och kanske rent av gnosticism. Det gäller inte minst kyrkofadern Augustinus som ju var maniké innan han blev kristen. Även i nutida kristen

förkunnelse har orden vanligen en annan betydelse än vad som avsågs när evangelierna skrevs, mer om detta senare.

Ruach översattes med det grekiska pneuma som betyder vind, blåsa (in). Ruach är som sagt en uppenbarelseform av Jahve som ger världen och människan (adam) liv. Det svenska ordet för pneuma är ande. Treenigheten är alltså ingen fornkylig tolkning. Att Gud är treenig framgår helt klart redan i Nya Testamentet självt. Man kan även hänvisa till hur Jesus blåser på lärjungarna och säger ”ta emot helig ande” liksom Jahve blåste in livet i Adam. Ruach, pneuma, ande är alltså Gud som ger liv.

Nefesh motsvaras av grekiskans psyche, svenskans själ. Nefesh, psyche, själ är alltså personen, personligheten, särarten.

Det hebreiska basar motsvaras av grekiskans soma, svenskans kropp.

När vi idag använder begreppen ande, själ och kropp är det lätt att falla in i ett dualistiskt tänkande, något som var helt främmande i Gamla Testamentet och i Jesu språkbruk och alltså även i det grekiska Nya Testamentet. Även i Nya Testamentet är alltså ande, själ och kropp (pneuma, psyche och soma) oskiljaktiga i människan. Det är återigen tre aspekter av en människa, inte tre åtskiljbara delar. Visserligen är pneuma himmelsk, gudomlig, men människan har verkligen del av det gudomliga livet alltifrån skapelsen, annars skulle hon inte kunna leva. Det personliga livet är psyche, själen. Människan är alltså en enhet av himmelsk ande, personlig särart och kropp. Guds folk, i Gamla Testamentet hebreerna, i Nya Testamentet kyrkan har det gemensamt att folket är kultgemenskapen som i viss mån har gemensam nefesh, psyche, själ.

Vilka konsekvenser får då Nya Testamentets syn på människan för synen på döden och den kristna uppståndelsetron? Liksom hebreerna i Gamla Testamentet förutsätter Jesus från Nasaret och de första kristna som författade evangelierna att människans liv i alla tre aspekterna (ande, själ och kropp) fortsätter efter döden. Kroppens grav är liksom hos hebreerna, egyptierna och Dinka central.

I evangelierna möter oss också det centrala i den kristna tron, Kristi lidande, död och uppståndelse (anastasis på grekiska). Här är inte plats att utreda den kristna tron på Kristi uppståndelse, men något annat sätt att beskriva Kristi uppståndelse än det som möter i evangelierna vore otänkbart med tanke på den syn på människan som var förhärskande under Gamla Testamentets tid, intertestamental tid och Nya Testamentets tid. Om Jesus var uppstånden och det är uppenbart att lärjungarna var fullständigt övertygade om det, så fanns det inget annat sätt att beskriva uppståndelsen i den kultur de levde i. Det vill säga att hela människan Jesus åter levde; med ande, själ och kropp. Ingen människa kan leva utan ande, själ och kropp, ruach, nefesh och basar, pneuma, psyche och soma. Liv är i Nya Testamentet inte bara pneuma, eller psyche eller basar utan alla tre i ett. Däremot är inte Nya Testamentet en naturvetenskaplig skildring utan måste förstås utifrån de språk, den kultur och det liv som levdes när texterna skrevs. Det folkets och den tidens språkspel skulle Ludwig Wittgenstein sagt.

Thomas ab Aquino med flera

Thomas ab Aquinos syn på människan är präglad av Gamla Testamentet, Nya Testamentet, kyrkofäderna och Aristoteles. Aristoteles tes att själen är kroppens form är central för Thomas eftersom den är förenlig med Nya Testamentets människosyn där människan är en enhet av ande, själ och kropp. Thomas var naturligtvis övertygad om att de döda skulle uppstå, men samtidigt ansåg han att själen, som hör samman med människans kropp, inte är hela människan. ”Homo est compositum ex anima et corpore.” En människa är alltså mer än en själ. Han skriver även rent ut att ”min själ är inte jag”. ”anima mea non est ego”. Detta innebär att om själen lever vidare i någon annan värld än denna

så skulle inte "jag" leva vidare där. Thomas menar alltså att ego är hela människan; ande, själ och kropp. Själen är alltså inget änglalikt väsen för Thomas utan just kroppens form, människans personlighet, person, särart.

Hur överlever då människan döden enligt Thomas? Thomas stod ju i en tradition från Aristoteles och kyrkofäderna som gjorde det mycket svårt att förklara och här är inte plats att redogöra för hans försök, men slutsatsen blir ändå att vi måste bli änglalika väsen när vi dör, men "uppgivet" anser han att det vore mot naturen, "contra naturam". Han tvingas till detta trots att han egentligen hävdar människans unika integritet bestående av ande, själ och kropp.

Fem hundra år av renässans, upplysningstid, empirism och naturvetenskap

Den enhetliga monistiska syn på människan som dominerat från förhistorisk tid ända fram till större delen av medeltiden bryts inte minst av René Descartes 1596 – 1650. Själen anser han vara en tänkande substans utan utsträckning. Materien, kroppen, har däremot en utsträckt substans. Dualismen har segrat, två helt skilda substanser bildar människan. Otänkbart för till exempel Thomas.

Det tog ungefär tre till fyra hundra år att upplösa synen på naturen och människan som heliga. Människor kom att ställas inför valet mellan två ståndpunkter:

1. Bibelns och kyrkans syn på skapelsen och Guds ingripande i historien inte minst genom Jesus från Nasaret, korsfäst, död, begravnen, men uppstånden.
2. Ett universum tomt på allt annat än materia och energi i vilket vi människor frambringats av naturen själv. Människan har att själv skapa för oss passande värderingar.

Kyrkan tog upp kampen mot materialismen, till exempel genom nythomismen, men hamnade därmed själv i ett dualistiskt tänkande. Gud hamnar bortom vår värld, men verkar i den. Människan får nåd, frälsning, genom någon slags "icke-naturlig" påverkan. Till sist blir den immateriella själen som man hävdar överlever döden, helt skild från kroppen.

Inom materialismen har "jag" blivit min hjärna som kan studeras med hjälp av hjärnfysiologi. "Jag" har blivit elektriska och kemiska signaler mellan hjärnceller i mitt huvud. Själen behövs inte längre och slutsatsen blir naturligtvis att när kroppen dör finns "jag" inte mer.

Den förhistoriska synen på människan och som de flesta kulturer bevarat är död. Även kristna verkar tvivla på ett evigt liv och griper efter halmstråt psykologi.

Trots det börjar "liket" röra på sig under första hälften av 1900-talet. Några få teologer vänder åter till källorna; Gamla Testamentet, Nya Testamentet, kyrkofäderna och börjar studera Thomas ab Aquino ur ett historiskt perspektiv. Det gäller till exempel Marie-Dominique Chenu OP, Yves Congar OP, Henri de Lubac SJ, Bernard Lonergan SJ och Han Urs von Balthasar, men även paleontologen Teilhard de Chardin SJ. Samtliga tilldrog sig Sanctum Officiums uppmärksamhet som misstänkte bristande renlärlighet.

Även inom filosofin fanns en rörelse bort från idealism. Här kan man nämna fenomenologin med Edmund Husserl, Edith Stein med flera, Martin Heidegger, G.E. Moore och Ludwig Wittgenstein.

Den kulturella situationen i Väst hade blivit sådan under första hälften av 1900-talet att kristna var främmande för gudomliggörelse som var så central för kyrkan fram till 1200-talet. Anledningen till detta kan naturligtvis diskuteras, men århundraden av sekularisering, avsakralisering, av naturen spelade säkert en avgörande roll. Det fanns dock som sagt teologer under första hälften av 1900-talet,

inte minst Chenu och de Lubac, som ansåg att Thomas ab Aquino inte borde förstås utifrån 1800-talets nythomism utan som en sista utpost av traditionen från kyrkofäderna, det vill säga utifrån ett historiskt perspektiv.

Vad har då detta med temat för denna uppsats att göra? Jo, det rör i allra högsta grad synen på människan, en dualistisk eller monistisk syn.

Det nya, ett återvändande

Henri de Lubac SJ ansåg att modern katolsk teologi hade introducerat en distinktion mellan natur och nåd som var främmande för traditionell kristen tro. Inom protestantismen har vi också tanken på människonaturen som totalt korrupt genom arvsynden. Det förutsätter ju rimligen en klar distinktion mellan nåd och natur.

Nåden, det gudomliga, hade blivit något utomvärldsligt och kunde med hjälp av framväxande vetenskaper successivt avskiljas och låtas självdö. Låt oss återvända till den enkla insikten att allt vad vi är har vi fått, fått från någon. Själva livet och allt annat och vi skall ge det vidare, allt, livet och allt annat vi fått. Kan vi därmed överleva döden? Vi är ju dödliga!

Fram till åtminstone 1200-talet var man övertygad om att det var möjligt att bli delaktig i det gudomliga, gudomliggöras. Men inte kan en människa ge gudomlighet till en annan? Även om vi fått allt så kan rimligen inte en människa ge något annan något övermänskligt, gudomligt, evigt liv. Det måste ju komma utifrån och då är dualismen där igen.

Det jag vill försöka visa med denna uppsats är att i traditionell katolsk människosyn finns föreställningen att människan kan bli delaktig i det gudomliga, det himmelska och nå evigt liv som följer samma mönster som vi sett hos hebréerna, egyptierna och Dinka. Hos Dinka var det spjutmästaren som höll samman stammen vilket gav stammen liv. Han hade kunskap om stammens tradition och dess anfäder. Enskilt liv betydde döden i Dinkaland. Enbart i gemenskapen kunde människan få och behålla livet, livskraften och nå kollektiv odödlighet. I Egypten var det farao, himmelsfalken, solens jordiska manifestation som höll samman landet och gav livskraft, ka. Den döde ställdes inför Osiris och fick lägga hjärtat i vågskålen med maat, världens ordning, i den andra. Visade det sig att man levte i enlighet med maat så kunde den döde förenas med Osiris i underjorden och stiga upp med solguden och bli delaktig i det livgivande kosmiska kretsloppet. Hos hebréerna var det den sakrale kungen som höll samman folket och skulle värna lagen, Jahves ordning. Människan hade de tre aspekterna ruach, nefesh och basar. I Nya Testamentet möter motsvarande aspekter; pneuma, psyche och soma, men vem förmedlar den gudomliggörande nåden som gör att människan kan få del av gudomen och därmed evigt liv? Naturligtvis den nye konungen, Jesus från Nasaret, den inkarnerade gudasonen, det logos (jämför maat och lagen) som ger den gudomliga anden, pneuma, till lärjungarna som i sin tur ger den vidare. Kyrkan blir så Kristi kropp som förmedlar nåden som möjliggör gudomliggörandet av människan. Kyrkan, människorna i kyrkan som är kyrkan, förmedlar nåden på ett helt naturligt sätt. Det behövs ingen slags ”infusion” från en

transcendent värld. Världen är en och människan är en i denna enda värld. Detta betyder inte att kyrkan skulle vara utan fel eller brister. Hon är visserligen Kristi kropp, men Kristi kropp var som bekant svårt sargad. Händer och fötter var fastspikade på ett kors och i sidan skar en soldat upp ett stort sår. På samma sätt är kyrkan skadad av människors synder, men korset hindrar inte förmedlingen av nåden utan är snarare en förutsättning för det. Så skulle alltså människan, hela människan, på ett helt naturligt sätt bli delaktig i Gud och nå evigt liv. Samma mönster i alla de kulturer som jag försökt beskriva.

Det inkarnerade logos? Vad vet vi om det? Hur vet vi att det hänt? Här är det i viss utsträckning fråga om tro, men få har på ett närmast naturvetenskapligt sätt förklarat detta så väl som paleontologen Pierre Teilhard de Chardin SJ i boken "Fenomenet Människan". Läs boken, men på denna hemsida finns en kort sammanfattning som jag bifogat denna uppsats. Teilhard förenar evolutionsläran med kristen tro. Evolutionen rymms i världsordningen, logos. Människan är en produkt av evolutionen och hon evoluerar än idag. Vissa evolutionssteg har varit avgörande i mänsklighetens historia. Ett sådant steg anser Teilhard Kristus vara.

Härmed har jag velat visa att vår västerländska syn på "jag", människan, är ett historiskt undantag och har kastat ut den enskilda människan i ensamhet, solipsism och dödsångest. Döden är det absoluta slutet och födelsen den absoluta början. Före och efter ingenting. Den människosynen är absolut inte rationell. Det är emellertid de kulturers människosyn som jag beskrivet och de inger inte bara hopp utan även ett visst mått av visshet. Det Cartesianska jaget måste bort.

Låt mig citera några rader ur Birgitta Trotzigs bok "Landskap":

"Att leva i lögn är att tro sig ha ett jag av sig själv: en tillräcklighet.

Att döda den falska jagföreställningen ut i rötterna så att materialet ligger blottat, såret oskylt sådant det är:

Att se och veta och leva att jag inget annat jag har än honom.

Detta ansikte, denna kropp, dessa behov, denna längtan

- *detta* är jag. Du, den andre, är du.

Att lära sig att *se* avgrunden mellan den som är och den som inte är

– se den och vara vid den och inte lämna den."

Nedan sammanfattningen av Teilhard de Chardins bok "Fenomenet Människan" samt lite Filosofisk psykologi enligt Wittgenstein. Båda artiklarna är tidigare publicerade på min hemsida, men eftersom de hör samman med vad jag skrivet om människosyn och döden i olika kulturer här ovan lägger jag ut dem igen för den som orkar läsa.

Teilhard de Chardin SJ

”Fenomenet människan”

Detta är några tankar och reflektioner utifrån Teilhard de Chardins bok ”Fenomenet människan”. Boken söker alltså förstå människan som fenomen, utifrån ordets grekiska betydelse. Det vill säga hur människan framträder i historien. Boken är ingen världsförklaring utan arbetet handlar om att se vad människan är. Detta är inget som kan studeras i sig oberoende av människan som studerar. Alla rön är präglade av konvention och människans vardag som även Wittgenstein påtalade. Objekt och subjekt formar sig efter och påverkar varandra ömsesidigt i kunskapsakten. Tankar vi känner igen från Schopenhauer. Teilhard menar att människan alltid är medelpunkten i synfältet, men också medelpunkt i universums uppbyggnad. Fullständigt kan människan inte se sig själv annat än som en del av mänskligheten och mänskligheten som en del av Livet och Livet som en del av universum, kosmos. Människan kan alltså inte studeras som en isolerad företeelse, särskild från allt annat.

Teilhard och det previtala: Att gå bakåt i tiden leder till ”urstoffet”. Urstoffet, som universum är gjort av, är det som finns kvar när vetenskapen drivit analysen till det yttersta. Urstoffet har tre ansikten: Mångfald, enhet och kraft. När en viss grad av iakttagelse överskridits märker vi att kropparnas välbekanta egenskaper som ljus, värme... mister sin innebörd. Ju mer vi klyver materien, desto tydligare framträder dess fundamentala enhet. Varje kosmisk partikel kan bestämmas endast efter sin verkan på allt som omger den. Ingenting är oberoende av något annat. Bindningen mellan partiklar eller andra kraftcentra kallar vi energi. Energi är måttet på det som övergår från den ena atomen till den andra under loppet av deras förvandlingar.

Mer om Materien: Det går inte att betrakta materien i sig, att rycka loss en del materia och studera den bortsett från all annan materia. Materien kan inte styckas. Materien är odelbar i denna mening, en slags kolossal atom. Det kosmos i vilket vi befinner oss är ett odelbart helt. En enhetlig mångfald. Alla delar i kosmos är förbundna med varandra. Världen måste ses som en helhet. Materien upprepar sig aldrig i sina kombinationer från en storleksordning till en annan. Materiens olika ”lager” är olika. Universum är vävt i ett enda stycke och enligt samma princip, men utan att någonsin upprepa sig från ett lager till ett annat. Elektron följs av atom, av molekyl, av molekylkombinationer, av planetsystem, av galaxer. Varje enskilt kosmiskt elements aktionsradie sträcker sig till kosmos yttersta gräns. Varje atoms volym är lika med universums volym. Atomen är inte en mikroskopiskt sluten värld. Den är en infinit medelpunkt för hela kosmos.

Om materiens evolution: Fysiken har satt som sitt högsta mål att ge en alternativ förklaring av världen. Fysiken blev tvingad av sin egen forskning att bli historia. Vår värld befinner sig nämligen i ständig förändring. Allt som studeras just nu är i sin förändringsprocess. Kosmos föds ständigt på nytt vilket Teilhard kallar kosmogenez. I början verkar kosmos ha präglats av en obestämd enkelhet. Sedan följer

en utveckling mot allt större sammansatthet. Kosmos har undan för undan blivit alltmer komplext. Teilhard kallar detta för komplexifieringslagen. Materien ända från sina allra äldsta former avslöjar sig för oss i ett tillstånd av genes, tillblivelse, som successivt lett till ständigt ökande komplexitet. Historiskt sett koncentrerar sig världsstoffet i allt högre organiserade former av materia. Dessa metamorfoser äger rum i stjärnorna. Det finns alltså ett genetiskt samband mellan atomerna och stjärnan. Uppkomsten av högre materiekombinationer är omöjliga utan en föregående koncentration av världsstoffet i nebulosor och solar.

Om fysik: Antikens föreställningar om talens harmoni och att kosmos lagar kan beskrivas genom matematiken gäller än idag (jämför Pythagoras mystik). Ny energi kan inte skapas. Enligt termodynamiken blir en del energi entropiserad vid varje fysikalisk-kemisk omvandling. Detta är energins oförstörbarhet och energidegradering som leder till att materiens evolution alltid leder till energiförlust. Detta gäller tingens ytersida som Teilhard uttrycker sig, det vill säga tingens mätbara sida, men Teilhard vill föra in en annan aspekt av tingen, tingens inre sida!

Om tingens inre sida: Tingen har inte bara yttre verkningar och varelser har inte bara inre livsytringar. Tingen beskrivs i fysiken med hjälp av yttre bestämningar, mätningar. Det inre vi förutsätter hos människan, medvetande, är inget undantag utan finns överallt och alltid i naturen enligt Teilhard. Det finns en tingens inre sida som sträcker sig lika långt som deras yttre. I urmaterien måste vi anta ett "biologiskt" skikt om vi skall kunna förklara tillståndet i kosmos under senare skeden. I en sammanhängande världsbild förutsätter livet ovillkorligen ett "för-liv". Ett medvetande i dess vidaste bemärkelse. Observera alltså att Teilhard inte ser kosmos historia som en ontologisk kausal kedja utan han ser kosmos ur en fenomenologisk aspekt som förutsätter ett medvetande i det pre-vitala stadiet. Fenomenologin sysslar som bekant med medvetandet och i detta fall kosmos medvetande och hur det framträder i kosmos historia. Världsstoffet bakåt sett upplöser sig i moln av ytterligt små partiklar som 1. Är varandra fullständigt lika 2. Alla och envar är koextensiva med hela kosmos 3. Alla är på ett hemlighetsfullt sätt förbundna med varandra genom någon slags gemensam kraft. Detta är inte mekanisk växelverkan utan ett medvetande enligt Teilhard. Den atomiska strukturen är en egenskap som utmärker tingens inre såväl som tingens yttre sida. Bakåt sett genom evolutionens brytningslins utbreder sig medvetandet, kvalitativt, i ett spektrum av skiftande nyanser, vars undre värld förlorar sig i mörker.

Ytterligare Teilhard: Kosmogeneringen strävar efter att gå vidare i oss människor. Den akt varmed vår ande tränger in i det absoluta är ett framträngande ur något. Kosmogeneringen omfattar även det andliga och är då en noogenes. Evolutionen omfattar kosmogeneringen och noogenes. Julian Huxley: "Människan är inte något annat än evolutionen hunnen till medvetande om sig själv". Tankens yttersta gräns är gränslösheten. Tankens yttersta ände är ändlösheten. Ett "absolut" ligger inneslutet i själva människans strävan. Antingen är naturen stängd för våra krav på en framtid eller också står den öppen i den meningen att vi skulle kunna nå en över-själ som öppnar vägen mot obegränsade rymder. Finns förnuftsmässiga skäl för en trosakt som tillåter hopp? Vi kan inte stå stilla vid vägskalet. För att nå en högre existensform måste vi tänka och gå vidare mot det högre livet.

När människan kommit underfund med att hon har en framtid utan gräns är risken, frestelsen, att hon söker den på egen hand, som individ, i isolering eller i isolering som grupp, som folk.

Alla tankecentra måste istället få ett naturligt sammanflöde. Till en början och tusentals år framåt blev människovägens spridning på jordklotets yta inte hejdad. Vid yngre stenåldern väller vågorna samman, det blir trångt och det kräver utveckling. Trycket kräver även psykisk utveckling, ett ökat

medvetande. Alla andra arter har råkat in i återvändsgränder på grund av bristande flexibilitet. Människan däremot bildar samhällen av en helt ny typ och därmed kan samgåendets krafter utvecklas fritt. Urelementens sammanväxande, jordens sfäriska form och andens harmoniska samverkan som motvikt mot individuella och kollektiva spridningskrafter gör enandet till drivkraft. Evolutionen har lett till stegring av medvetandet som innebär förening. Enligt Teilhard råder alltså nu en allmän strävan mot enhet tack vare jordens yttre och inre krafter samverkan. Människan har "planetariserats". En megasyntes håller på att äga rum. Allas medvetande kan tillsammans skjuta nya skott i evolutionen.

Vid sidan om individuella verkligheter måste vi nu räkna med en kollektiv verklighet, mänskligheten, som kollektivt och enbart kollektivt kan evoluera. Världsstoffet har alltså inte avslutat sin evolution i och med att det nått tänkandets nivå. Det kan finnas en ny kritisk punkt i evolutionen som ligger framför oss, ett harmoniserat kollektiv av medvetande, ett slags övermedvetande. Mångfalden av individuella reflexionscentra kan komma att bilda en enda enhällig medvetandeakt, en oändlig medvetandeakt.

Det överpersonliga: En känsla måste övervinnas: hopplösheten. Allt ser nu ut som mänsklighetens misslyckande och att vår framtid är kort. Det är istället fullt möjligt att just nu något stort sker, men som alltid nästan omärkligt. Trots att vi människor alltmer trycks samman verkar inte en inre attraktion ta vid, tvärtom. Vad är då fel? De primitiva personifierade alla företeelser. Vi idag depersonifierar allt. Vi kanske rent av står inför en depersonifiering av människan. Evolutionen pekar i en annan riktning, evolutionen har lett till medvetande. Borde den då inte utmytna i ett högsta medvetande. Vårt medvetande borde evoluera i ett fullkomligt medvetande. Varje medvetande har tre egenskaper: 1. Att successivt centrera allt kring sig själv 2. Att alltmer centrera sig i sig själv 3. Att just genom denna högcentrering träda i förbindelse med alla andra centra som omger det. Medvetandena skulle kunna konvergera i en punkt som Teilhard kallar Omega som sammansmälter och upptar alla medvetanden i sig. Det universella och det personliga kan komma att fortskrida i en och samma riktning och nå sin kulmen samtidigt. Det framtida universella blir inte något opersonligt, utan överpersonligt som alltså Teilhard kallar punkt Omega. Teilhard talar alltså om en kollektiv personalisering. I Omega samlas i sin högsta form allt medvetande som noogenesen steg för steg frigjort på jorden. Delen, elementet vinner personlighet endast genom att bli universellt. (Här kan man jämföra med Heidegger och Buber med flera.) Vi måste bland alla psykiska interaktiviteter som verkar i noosfären urskilja de energier som har "intercentrisk" karaktär eftersom de främjar evolutionens fortgång i oss. Detta leder oss till kärlekens problem.

Kärleken som energi: Kärleken utmärker allt liv. Den finns i ett begynnelsestadium i allt varande eftersom den finns i oss. För Platon är kärleken den drivande kraften i all medvetandestegring. Två fullkomnas när de försjunkar i varandra. Vi måste räkna med att möjligheten att vår förmåga att älska kan utvecklas till att slutligen omfatta alla människor på jorden. Universell kärlek är möjlig enligt Teilhard. Vi drabbas av längtan inför naturen, skönheten, musiken, människan... Vi dras till det andra. En världsomfattande kärlek är det enda fullständiga och slutgiltiga sätt vi kan älska på. Teilhard tänker sig en själarnas själ som grundar sig på kärleken, som gör att vi kan undvika utplåningen och som innebär att vi når ett universellt medvetande, Omega. Omega skulle ha fyra attribut: oavhängighet, oinskränkthet, irreversibilitet och följaktligen transcendens.

Jordens sluttillstånd: Till sitt ursprung och sin utveckling har liv och tanke inte blott ett tillfälligt utan ett strukturellt samband med jordmassans form och historia. Evolutionen må vara aldrig så konvergerande, den kan ändå inte fulländas på jorden utan att passera en upplösningens punkt. En dag kommer planetens död, fenomenet människans sista fas. Hur noosfären ser ut när slutet kommer kan vi

inte veta. En enda gång och endast en gång under sin tid som planet har jorden kunnat hölja sig med liv. En enda gång har den tagit språnget till medvetande. Människan är nu trädets toppskott. Människan är noosfärens framtidshopp. Teilhard menar att människan är oersättlig, hon måste nå målet.

Framkomliga vägar: Mellan jordens sluttillstånd och vår jord idag ligger med all sannolikhet en ofantlig tid. Teilhard menar att en process nu inletts då alla andar i förening bygger Anden. Den oundvikliga process som samlar mänskligheten till ett helt ovan alla nationer och raser. Människan individuellt och socialt representerar den högsta syntes i vilken världsstoffet ingår. Människan är därmed den rörligaste punkten i detta stoff i förvandling. Att tolka människan är av detta dubbla skäl egentligen detsamma som att ta reda på hur världen är gjord och hur den måste göras i framtiden. Människan är en tänkande substans evoluerad ur världsstoffet. Människan måste alltså studeras och då möter vetenskapen religionen

Vetenskap och religion: Det ser ut som om vår nutida värld framgått ur en antireligiös strömning. Förnuftet istället för tron. Teilhard efterlyser istället en syntes mellan tro och vetande. Så snart vetenskapen når utöver analys och övergår till syntes, som naturligt kulminerar i ett högre mänskligt tillstånd, så sysslar vetenskapen därmed med framtiden och helhet och då har den överskridit sig själv och framträder som val och tillbedjan. Helhet och framtid är religion. Religion och vetenskap sysslar båda med evolutionens framtid och dess förflutna.

Slutmålet: I och med människan har noogenesen varit i ständigt stigande. Om en gång alla konvergenta rörelser skulle resultera i att medvetande koncentreras i en enda punkt, en transcendental medelpunkt, då skulle slutmålet vara nått för jordens Ande. Världens slut, noosfären hunnen till högsta grad av komplexitet och centrering, beskriver samtidigt en intern inböjning över sig själv. Världens slut blir så uppåtstigande och befrielse. Teilhard förutsätter alltså att evolutionen har en riktning, mening, och att allt till slut sluter sig samman i Någon.

Endast ett irreversibelt personlighetsgörande universum kan rymma människan som person.

Epilog:

Det kristna fenomenet: Varken individuellt eller kollektivt genom kärlekens gemenskapsband kan det tänkandet livet fortsätta att utvecklas om det inte finns en pol av högsta attraktionskraft, det som Teilhard kallar medelpunkten Omega. Omega existerar emellertid enligt Teilhard inte bara som en fjärran attraktionspunkt utan den existerar här och nu och kan stråla från sitt centrum till våra centra på ett personligt sätt.

Kristendomen har visat sig ha en enorm tillväxtkraft. Gud styr och har omsorg om universum och uppenbarar sig för människan på förnuftets plan och via dess organ. I kristendomen söker Gud ena världen genom att organiskt förena den med sig själv i kärleken. Hur? Jo, genom att delvis nedsänka sig i tiden, göra sig till element som sedan tack vare den stödjepunkt han funnit i materiens inre, leda och styra det vi kallar evolutionen. Den universella livsprincipen Kristus besjälar nu hela den allmänna ström av ständigt stegrad medvetande i vilken han ställt sig själv. Sedan skall det som Paulus säger "vara endast Gud, allt i alla".

Ideologierna kan inte samla allt mänskligt medvetande. Kristendomen är verklig i första rummet genom omfånget av den rörelse som den spontant förmått skapa inom mänskligheten. Kristendomen påverkar idag alla på jorden, oavsett om man accepterar den eller inte.

I kristendomen ryms dessutom ett nytt medvetandetillstånd: kärleken. Att älska det oändliga och att söka älska alla. För vetenskapen om människan är kristendomen ett fenomen av fundamental

betydelse. På en stor del av jorden har en andlig zon skapats där en världsomfattande kärlek visat sig psykologiskt möjlig och praktiskt verksam. Denna rörelse ökar hela tiden.

För kristendomen är den moderna tiden inte ett hot utan en möjlighet. Teilhard menar att det är genom kristendomen som evolutionens huvudaxel skall gå.

Sammanfattning:

1. Kristendomen uppvisar karakteristiska egenskaper på en arts (phylum) vidareutveckling.
2. Detta phylum syftar till en syntes baserad på kärlek till allt och alla.
3. Människans uppstigande innebär att hon strävar efter ett medvetande i relation till och med en universell tillgänglig pol av universell konvergens.

Teilhard presenterar alltså en kosmisk frälsning, inte bara en individuell. Många menar ju idag att frälsningstanken i kristendomen individualiserats i takt med tidsandan och att kyrkan glömt att frälsningen har kosmiska dimensioner.

Min egen sammanfattning av Teilhards "Fenomenet människan":

Om jag skulle våga mig på ett försök till tolkning (sammanfattning) av Teilhards "Fenomenet människan" måste den bli kort, med risk för förenkling och att jag ser hans forskning utifrån aspekter som jag är fast förankrad i.

Teilhard utgår från ett urstoff som man kan säga att även nutida kosmologi gör. Varje "partikel" i detta urstoff påverkar alla andra partiklar i kosmos och varje partikels utsträckning är därför hela kosmos utsträckning. Attraktionskraften gör att partiklar söker sig till varandra och nebulosor och solar uppstår i vilka atomer föds. Planeter uppkommer. I denna previtala värld finns enligt Teilhard ett previtalt medvetande. Aristoteles skulle väl säga att det fanns potentiellt liv och medvetande i detta urstoff.

På jorden uppstår vid ett enda tillfälle under en mycket kort geologisk period det vi kallar liv. Detta händer inte nu utan hände bara i just denna enda forntid i jordens historia. Atomerna hade samlat sig till molekyler och dessa molekyler till sist till en mycket enkel cell. Denna process kan vi inte idag återupprepa i ett laboratorium och naturen bjuder heller inte på detta skådespel nu. Men en gång hände det och biosfären var snart ett faktum. Liv utbredd över hela jorden som omedelbart började evoluera. Lisformerna blev undan för undan alltmer komplexa. Språng togs i evolutionen. Många arter nådde en specialiserad fullkomning, men saknade flexibilitet för att kunna eller behöva evoluera vidare.

De upprättgående hominiderna hade inte denna begränsning. Under evolutionen sker förutom uppkomsten av biosfären ett annat gigantiskt språng. Uppkomsten av medvetandet och senare självreflexionen. Därmed breder det som Teilhard kallar noosfären ut sig över jorden. Evolutionen skjuter olika skott och ett sådant är Homo sapiens, människan, som sprider sig över jorden. Enligt Teilhard kan vi därmed säga att evolutionen nått en höjdpunkt i medvetandegrad, men Teilhard menar att evolutionen därmed inte kan tänkas ha upphört.

En ytterligare gigantisk medvetandestegring är möjlig. Inte för en individ, grupp, folk eller ras utan för hela mänskligheten. Denna kollektiva medvetandestegring är möjlig genom att jorden är rund och att olika kulturöar därmed stött på varandra vilket utlöst konflikter, men en annan väg är möjlig och vår enda räddning.

Teilhard anser att alla konvergenta rörelser kan resultera i en medvetandestegring koncentrerad i en enda punkt som han kallar Omega. Vägen till denna kollektiva konvergerande medvetandekonzentration är kärlek och förutsätter att alla är förmögna att älska allt och alla. Denna punkt som allt medvetande kan rikta sig mot anser Teilhard är närvarande även här och nu och att den måste ha funnits även i det previtala kosmos.

Här finner Teilhard anknytningspunkter mellan sin vetenskapliga gärning som paleontolog och hans kristna tro. Gud är den transcendenta punkt som mänskligheten kan nå genom att samme Gud nedsänkt sig till mänskligheten och gjort den universella kollektiva kärleken möjlig genom Kristus.

Kristendomens osannolika utbredning på jordklotet påverkar alla och detta ser Teilhard som den medvetandestegring som han beskrivet. Resultatet av den kosmiska sammanstrålningen av alla medvetanden är oändlighet, mänskligheten har nått en överlevnad bortom jordens existens i tid och rum.

Filosofisk psykologi enligt Wittgenstein

Filosofisk psykologi

Den dualistiska synen på människan, att vi har en kropp och en själ, kommer inte minst från det antika Grekland, men det är inte svårt att hävda att rötterna till denna syn ligger än längre bakåt i tiden. I Mesopotamien finner vi en begynnande dualism, i Persien och zoroastrismen är den fullt utvecklad. I hellenismen dominerar den kanske till och med. Religionshistoriskt kan man spåra dualismen till asiatisk schamanism. Det finns alltså en gammal tradition att vi har en själ som är värd att studera, ett särskilt jag.

Thomas ab Aquino vänder sig mot denna syn när han påstår ”homo non sit anima, sed compositum ex anima et corpore” (människan är inte en själ utan en sammansättning av själ och kropp). Thomas går så långt att han hävdar en oskiljaktig sammansättning av själ och kropp, själen är kroppens form.

På 1600-talet påstår Descartes att det är det enda vi vet, att jag existerar. Cogito ergo sum. Detta är ren solipsism.

I samma anda formulerar Kant sin filosofi. Det finns något därute, das Ding an Sich, men hur det är vet vi inte. Det mänskliga medvetandet är dock så konstruerat att alla sinnesintryck som kommer utifrån ordnas i vårt medvetande enligt vår apriorisk kunskap som domineras av tid, rum och kausalitet.

För många var det en befrielse när filosofin genom fenomenologin i början av 1900-talet i viss mån frigjorde sig från Descartes solipsism och framförallt Kants idealism. Studiet av medvetandeakten var central för Husserl och hans följeslagare. Därmed rymdes för fenomenologerna det vi idag kallar psykologi inom filosofin. Det är alltså helt följdriktigt att Edith Steins avhandling om ”Einleben” är en filosofisk avhandling. En kort sammanfattning av avhandlingen finns på denna hemsida.

Samtidigt lyckas Sigmund Freud göra psykologin till en självständig ”vetenskap” med sin teori om att vi inte bara har ett medvetande utan även ett undermedvetande som vi inte är medvetna om, men som en psykolog liksom utifrån kan få oss att få kontakt med och bli medvetna om!

”Psykologin” var alltså en gång en del av filosofin. Först en bit in på 1900-talet gjorde ”psykologer” anspråk på att företräda en ny vetenskap. Här vill jag hävda att psykologin mår bäst av nära kontakt med filosofin eftersom den då enligt min mening upplöses.

Tysk filosofi har inte minst sysslat med frågan om vi överhuvudtaget har kunskap om yttervärlden genom våra sinnen. Här skall jag istället ta upp en fråga som framförallt den anglosaxiska filosofin sysslat med genom Ludwig Wittgenstein. Kan vi veta vad som rör sig i en annan persons huvud och i så fall hur. Fram till modern tid har detta inte varit ett problem och är det inte heller nu för de allra flesta. Genom gester och annat kroppsspråk, mimik, tårar och språk kommunicerar vi med varandra. Vi tror vi förstår varandras tankar, känslor, smärtor och så vidare. Ja vi tror oss förstå vad som rör sig i dem som vi möter, men är det verkligen vad vi gör?

Psykologin vill dock gå längre än så, den vill "vetenskapligt" ta reda på hur vi är som personer. Inte bara hur vi visar oss vara utan hur vi är egentligen innerst inne. En rad psykologer har presenterat olika teorier om hur vi egentligen är och fungerar. Freud med sina teorier om det undermedvetna, det vill säga ett medvetande som vi inte är medvetna om. Sedan kommer Carl Gustav Jung med sin teori om arketyper, Pavlov med sina hundar och ideologen Watson...

Idag är det neuropsykiatri som dominerar. Man vill helt enkelt kartlägga hjärnans funktioner och därmed få en bild av vårt medvetande och vad som händer i hjärnan när allt fungerar eller inte fungerar "som det skall". Man sätter här likhetstecken mellan medvetande och hjärnaktivitet.

Till att börja med är "person" ett oklart begrepp, men att en person har ett medvetande skulle nog de flesta spontant hålla med om. Det verkar vara allmänt accepterat att om någon inte har något medvetande så är man varken en person eller människa. Detta gäller till exempel en "hjärndöd" där EEG inte visar några utslag eller ett foster tidigt under graviditeten. En ytterst diskutabel slutsats.

Vad är då ett medvetande? Att vara vid medvetande innebär att man är vaken, att man inte sover och inte ligger i koma eller är sövd inför en operation. Kort sagt att man inte är medvetslös. Man kan också säga; "är du medveten om vad du gör?" Kan vi därav dra slutsatsen att vi har ett medvetande?

Psykologin har tagit ordet som benämning på något obestämt i oss, något nära nog metafysiskt som man vill kartlägga. Det vill säga ta reda på hur vi egentligen är, innerst inne. Allt under förutsättning att det finns något dolt "medvetande" som vetenskapligt nu skall beskrivas och behandlas om det inte fungerar "som det skall".

Låt mig citera Fergus Kerr OP: "There is a metaphysical conception of what it is to be human, a philosophy of psychology, that functions as a justification, a rationalization that could provide an alibi – that allows more and more of our friends and neighbors, in this culture, to believe that we decide who is a person, since there are criteria, empirically verifiable."

Utan medvetande är du inte en person, inte mänsklig. Genom att undersöka hur vi använder ordet medvetande i vardagslag är det med andra ord tveksamt om det finns något medvetande bortom det vi dagligdags använder ordet för ("är du medveten om..." eller "är han vid medvetande..."). Psykologin har blivit metafysisk. Denna nya så kallade vetenskapliga syn på medvetandet är ett hinder för oss att se varandra såsom vi faktiskt är. Vi litar inte på vårt traditionella sätt att förstå varandra utan psykologins "vetenskapliga" begrepp har trängt in i vardagsspråket som mer tillförlitliga än de gester, mimiken, tårar, skratt, ord som vi traditionellt förstår varandra med.

Om en persons beteende avviker från de flestas söker psykologin efter en förklaring eller avvikelse i medvetandet för att ge personen en diagnos så att man kan behandla personen som nu blivit patient. Allt för att inpassa vederbörande i vad som anses vara ett önskvärt beteende i just vår kultur i just vår tid.

Edith Stein anser att vi kan erfaras, Einleben, leva oss in i, känna empati för, andra personers känslor utan kommunikation, enbart genom att se den andre i en viss situation. Denna empatiska förmåga anser hon vara fundamental för identitet, kommunikationsförmåga och språktillägnande.

Att utgå från ett närmast metafysiskt medvetande förblindar oss alltså på en rad sätt, inte minst moraliskt.

Idag är det uppenbart många som anser att det råder identitet mellan medvetande och hjärnaktivitet. Neurofysiologin skulle alltså studera vårt inre medvetande, vårt jag. Medvetandet skulle vara neurofysiologiska aktiviteter som ingen har tillgång till utan avancerad teknologi.

Är det överhuvudtaget möjligt att betrakta vårt medvetande, isolera fenomenet medvetande. Kan man vara medveten enbart om medvetandet, men inget annat? Vad är självet? Enligt neurofysiologin rörelser i huvudet, kemiska och elektriska. Detta själv är enligt Ludwig Wittgenstein en metafysisk illusion. Självet är inte ett sådant objekt. Jag är istället den jag visar mig vara för andra i praxis.

Nästa fråga är naturligtvis vad vi menar med att veta, ha kunskap om, ha visshet om? Vad menar vi när vi säger att vi vet vad som äger rum i en annan persons huvud, dels i vardagsspråket, dels vad psykologer och neurofysiologer menar? Ludwig Wittgenstein ägnade stor uppmärksamhet åt denna fråga under sina sista två år. Allt detta material gavs ut i bokform 1969: "Über Gewissheit" och "On Certainty". Inte minst utifrån Wittgensteins filosofiska psykologi vill jag nu granska olika psykologiska perspektiv på vilka dagens psykologi och psykiatri i stor utsträckning grundar sig på.

Wittgenstein såg inte någon likhet mellan psykologi och fysik i den meningen att de skulle vara vetenskaper på samma sätt. Tänkande, känslor, vilja är inte studieobjekt inom psykologin på samma sätt som kroppars rörelser, elektricitet... är studieobjekt inom fysiken. "man kan se detta genom att fysiken ser, hör och tänker kring och informerar oss om dessa fenomen, medan en psykolog observerar yttringar (beteendet) av subjektet". Wittgenstein hade sedan ungdomens studieår stor respekt för fysiken, men det är tveksamt om skillnaden mellan fysik och psykologi är så stor som han påstår. Båda "vetenskaperna" beskriver ju fenomen, hur något framträder för observatören. Ingen fysik är observatörsberoende eller bakgrundsberoende. Samma sak gäller naturligtvis psykologin. Objektivitet finns inte vare sig i psykologi eller fysik, men här är det de olika psykologiska perspektiven som skall granskas. Fysikens grunder har jag behandlat i andra sammanhang på denna hemsida.

Psykologi en vetenskap?

Kan de psykologiska perspektiv som här skall behandlas benämnas vetenskapliga? Det beror naturligtvis på vad man menar med vetenskap. Menar man en verksamhet som faller under en väl utformad definition som till exempel att en teori skall vara möjlig att utsätta för falsifieringsförsök är det många psykologiska teorier som måste anses direkt ovetenskapliga. Däremot kan vi spontant anse att en teori självklart är sann, att det vore orimligt att förneka den. Dessutom kan man fråga sig om en definition av en psykologisk företeelse egentligen leder någon vart. Ju noggrannare man försöker definiera ett fenomen ju längre och oöverblickbarare blir definitionskedjorna. Till slut kan kunskapen om det man sökt definiera bli oklarare genom själva definitionsförsöket. Till exempel inser vi snart hur svårt det är att definiera vad vi menar med en person, en människa. Spontant skulle många säga att för att betraktas som en person, en människa, måste det finnas ett medvetande. Det är just detta medvetande som psykologin som vetenskap vill se in i för att förstå varför en människa beter sig som hon gör. Därmed verkar det som om vi till en del definierat vad en person är och vilket psykologins studieobjekt är. Det är medvetandet som är det centrala.

Att vi har ett medvetande tar de flesta idag som en självklarhet och de flesta anser nog att medvetandet är identiskt med hjärnaktiviteter, kemiska och elektriska. Några invändningar? Låt oss börja med att se vad Ludwig Wittgenstein skriver i punkt 412 i sin "Filosofiska Undersökningar":

"Känslan av att klyftan mellan medvetande och hjärnprocess inte kan överbryggas: Hur kommer det sig att den inte spelar någon roll i det vanliga livets betraktelser? Idén om denna artskillnad är förknippad med en lätt svindel, - som uppträder när vi utför logiska konststycken. (Samma svindel griper oss vid vissa teorem i mängdläran.) När uppträder i vårt fall denna känsla? Jo till exempel när jag på ett bestämt sätt riktar min uppmärksamhet på mitt medvetande och där vid förundrat säger: DETTA skulle framkallas av en hjärnprocess! – medan jag liksom fattar mig för pannan.

Men vad kan detta innebära: 'rikta min uppmärksamhet på mitt medvetande'? Inget kunde vara märkvärdigare än att det finns någonting sådant! Vad jag kallade det så (ty dessa ord används ju inte i det dagliga livet) var en akt av skådande. Jag stirrade stelt framför mig – men inte på någon bestämd punkt eller något föremål. Mina ögon var vidöppna, mina ögonbryn inte sammandragna (som de för det mesta är när ett bestämt objekt intresserar mig). Inget sådant intresse föregick skådandet. Min blick var 'tom' eller lik en människas som beundrar himlens belysning och dricker ljuset.

Betänk nu att det inte finns något som helst paradoxalt i den sats som jag uttalade som en paradox (DETTA framkallas av en hjärnprocess!). Jag kunde ha uttalat den under ett experiment som hade till syfte att visa att den belysningseffekt jag ser framkallas genom stimuleringen av ett bestämt hjärnparti. – Men jag uttalade inte satsen i en omgivning, där den skulle haft en alldaglig och ickeparadoxal mening. Och min uppmärksamhet var inte av den art som hade passat till experimentet. (Min blick hade annars varit 'spänd', inte 'tom'.)"

Vi säger till exempel: "jag är medveten om vad jag gör" och "jag är vid medvetande igen efter operationen". Kan vi utifrån detta sluta oss till att vi har ett medvetande som vi kan varsebli genom introspektion och kan någon annan studera detta medvetande? Kan jag varsebli mitt jag eller mig själv och analysera detta väsen? Står kanske ordet medvetande för något metafysiskt?

Det verkar i alla fall som om orden "medveten" och "vid medvetande" av psykologin tagits som intäkt för att man kan beteckna något i det vetenskapliga språkbruket obestämt. Detta "vetenskapliga" ord har sedan tagits över av vardagsspråket utan att någon egentligen reflekterar över vad det står för. Psykologin har alltså ett mycket oklart studieobjekt. Det är ingen god utgångspunkt för en verksamhet som gör anspråk på vetenskaplighet.

Ett psykodynamiskt perspektiv

Om vi efter denna inledning i Wittgensteins anda går vidare med att se på Sigmund Freuds teorier blir man än mer förundrad. Freud utgår inte bara från att vi har ett sär-skilt jag och ett medvetande. Han utgår dessutom från att vi har ett undermedvetande som vi själva inte är medvetna om! Istället behöver vi hjälp från någon annan för att bli medvetna om det undermedvetna. Hjälpen tillhandahåller psykologen.

Här föds tanken som in i vår tid har många företrädare. Att vi kan tränga bort obehagliga minnen och med psykologens hjälp åter frammana dem. En teori som verkar helt sakna vetenskaplig grund, men som ändå tillämpas i stor utsträckning. Sedan måste man naturligtvis fråga sig vad minne är. Det behöver ju inte nödvändigtvis vara händelser som bevarats inne i vårt huvud. Jan Assmanns teori om kulturella minnen visar det. Assmanns teori redovisas på annan plats på denna hemsida.

Om vi går vidare till determinismen utgick Freud från att allt har en orsak. Allt i sann vetenskapspositivistisk anda som hade en stor roll i förra sekelskiftets Wien. Inom Freuds psykologi gäller det bara att finna orsaken till ett beteende så förstår man beteendet. Nu är det ju inte så enkelt som Freud påstod. Vi lever inte i en värld där en sak orsakar en annan utan istället är det så att i och med att vi lever i världen påverkas vi och påverkar allt i denna världen. Att hitta en orsak till ett fenomen är alltså en omöjlighet. En naturvetenskaplig önskedröm visserligen, men tyvärr en omöjlighet. Allt är obestämbar eftersom alla fenomen är bakgrundsberoende och observatörsberoende. Vi kan se myriader av aspekter av ett fenomen som rymms i vår gemensamma livsform och som även benämns i vårt gemensamma språkspel. Sedan är det en annan sak att vi i vår kultur vill ordna världen deterministiskt. Varför vill vi det?

Från determinismen går Freud vidare och påstår att våra handlingar och beteenden alltid är meningsfulla även om vi själva har svårt att ibland se det meningsfulla i dem. Samma sak här som med det undermedvetna. Vi behöver hjälp för att förstå hur meningsfullt vi egentligen beter oss. Hjälpen tillhandahåller naturligtvis psykologen som närmast blivit en sekulariserad präst som har kontakt med det metafysiska medvetandet.

Inte nog med att Freud ansåg att vi har ett "jag" utan att försöka definiera det trots att han måste vetat att filosofer före honom brottats med denna fråga, inte minst David Hume. Hade han försökt definiera "jaget" hade han säkert kommit till samma slutsats som Martin Heidegger några år senare. En sak är att det är lätt att förstå satsen: "jag skall gå och bada". Få skulle missförstå den. Däremot kan man utifrån den vardagliga användningen av ordet jag inte dra slutsatsen att det finns ett objekt vid namn "jag" som objektivt kan studeras.

Freud går vidare. Vi har inte bara ett jag utan även ett "Det" och ett "Överjag". Jag vill inte ödsla ord på att vederlägga dessa fantasier som dock har en stort konstnärlig attraktionskraft. De passar i en roman, men i vetenskap hör de inte hemma. Trots det har dessa teorier/fantasier trängt in i vardagsspråket som om de betecknar något verkligt existerande.

En annan av Freuds teorier om vi får kalla dem så är att sexualdriften är drivkraften i vår utveckling. Den tanken verkar ha många anhängare än idag på olika sätt, inte minst i populärpsykologiska sammanhang. Få saker verkar intressera författare, massmedia och politiker i så stor utsträckning som könet.

Drömmarna blir nästan metafysiska budskap, budskap från ett omedvetet medvetande! Var har Freud fått dessa idéer från? Från Jobs bok där det talas om att Gud talar till människan i drömmarna? Freud hade även teorier om att drömmarna var meningsfulla, kunde tydas närmast som budskap från det undermedvetna. Många författare behandlar drömmar på liknande sätt, ofta säkert inspirerade av Freud. Vi är väl många som förundrats av drömmar vi minns när vi vaknat, men till att dra slutsatsen att de är budskap från vårt förmodade undermedvetna är det långt.

Ivan Pavlov

Ivan Pavlov blev "världsberömd" för sina experiment med hundar vilkas beteende han betingade. "Upptäckten" var nu inte särskilt märkvärdig eftersom alla som levt med djur i till exempel lantbruk vet att djur är oerhört lätta att betinga till önskvärda beteenden även om en bonde inte använder ordet betinga.

Pavlovs "upptäckt" överfördes snart av andra till människor och därmed blev den nya "vetenskapliga upptäckten" ideologi. Psykologin kom att koncentrera sig människans beteende (behaviorism), mindre

på medvetandet. Människor kunde genom betingning göras till goda samhällsmedborgare eller fås att köpa det man ville sälja genom reklamens betingning.

I totalitära stater, men även i demokratiska, används än idag betingning för att ideologiskt forma samhällsmedborgarnas beteenden. I det forna Sovjetunionen och Östeuropa bortsåg man helt från arvet. Miljön formade människan och genetiken förbjöds i det närmaste. Genom betingning skulle den nya människan och det nya samhället formas.

Betingning eller vilket bättre ord vi kan använda, kanske "vänja", har alltid funnits i en äldre generations överlämnande av kunskap till en yngre som skall ta över. Det var ingen "vetenskap" utan en självklar del i det vardagliga livet. När denna praxis (skulle Wittgenstein sagt) ideologiseras och görs till vetenskap samt används i kolossalformat blir den en rörelse mot diktatur. Praxis skall organsikt utvecklas allteftersom förhållandena förändras. Det är inte statens uppgift att bestämma praxis, livsform. Behaviorismen är alltså inte direkt ovetenskaplig, men riskerar att bli omänsklig.

Att vetenskapligt studera enskilda människors beteenden för att därigenom upptäcka "störningar" och därmed kunna hjälpa människan, detta goda har väl ändå beteendepsykologin medfört? Nej! Vi får inte överge vårt urgamla vardagliga sätt att förstå varandra och överlämna förståendet av andra till "vetenskapsmän". I vår ensidiga kultur präglad av urbanisering ses ofta avvikande beteenden som en sjukdom som skall tas bort, eventuellt med kemiska medel eller terapi. Med denna "vetenskapliga" hjälp skall den "sjuke" åter fås att fungera i samhället, fås att må bra och åter bli nyttig.

När så många blir "psykiskt sjuka" som är fallet idag beror det kanske på en uniformering av våra beteenden som bara passar några få och som då blir en slags elit. I andra kulturer uppskattas avvikelser på ett helt annat sätt, ses som en rikedom, ja en gåva. Hur långt har vi inte dit? Kanske står vi till och med på tröskeln till rashygienens återupprättande för att alla skall passa in.

Det humanistiska perspektivet

Det "humanistiska psykologiska perspektivet" har lika litet med humanism att göra som "Förbundet humanisterna", en egenartad rörelse i dagens Sverige.

Carl Rogers är föregångsman för detta perspektiv. Enligt honom är människan en organism som rymmer en fenomenvärld. För att förstå denna fenomenvärld måste psykologen gå in i människans inre och se världen därute med hennes ögon. Först då kan man förstå hennes beteende. Liksom Freud menade han att i denna fenomenvärld finns det både medvetet och omedvetet.

Rogers talar också om vikten av kongruens mellan "självbilden" och informationen till en människa från omgivningen. Att vi har en självbild utgår tydligen Rogers från. En bild av sig själv som sig själv skulle Kurt Olsson sagt!

Såvitt jag kan se är det åter det metafysiska medvetandet, det särskilda självet, jaget, som spökar. Vi skulle alltså ha en inre för utomstående närmast oåtkomlig medveten och omedveten fenomenvärld, fylld av upplevelser, hur världen utanför framträtt i vårt inre. Är det inte åter frågan om Descartes solipsism. Jaget skulle ha en inre värld av fenomen som jag själv delvis inte är medveten om. Terapin, naturligtvis ledd av en psykolog, kan hjälpa mig att nå kongruens mellan denna närmast metafysiska inre världen och den "objektiva" yttervärlden.

Så kanske det kan vara, men kan vi på några grunder veta det eller kontrollera om teorin stämmer? Nej! Att terapin ibland hjälper behöver ju inte innebära att teorin som terapin bygger på är riktig. Är det helt enkelt rena fantasier?

Carl Gustav Jung

Carl Gustav Jung följer sin lärare Freud i tron att vi har en medveten och omedveten sida. Den omedvetna driver oss att göra saker som vi inte förstår varför vi gör, det vill säga den medvetna sidan förstår det inte. Kan någon tro att detta är vetenskap? För mig framstår det som en vacker tanke i en skröna.

Mest känd är nog Jung ändå för sin hypotes om arketyper. Han fann riter, myter och symboler i vitt skilda kulturer som liknade varandra samtidigt som dessa kulturer knappast kan ha haft kontakt med varandra. Dessutom såg han liknande mönster i mentalsjukas målningar. Liknande iakttagelser gjordes av den kände religionshistorikern Mircea Eliade. Jung kallade dessa fenomen det ”kollektivt undermedvetna” och ansåg att det var ett urtida arv. Det är inte långsökt att en art som har ett gemensamt ursprung bevarat och utvecklat liknande sätt att leva och uttrycka sig, liknande sätt att se på sin tillvaro och naturen.

Att den moderna människan nu lever i en fundamentalt annorlunda miljö än den vi blev till i ser Jung som ett stort problem. Vi måste enligt honom åter få kontakt med dessa kollektivt undermedvetna arketyper. Kanske man skulle kunna kalla Jungs teori om arketyper för en sekulariserad religion, vad nu en religion är. Dessutom kan man fråga sig hur hypotesen skulle kunna prövas i vetenskaplig mening, vad vi nu menar med vetenskaplig.

Kognitivt perspektiv

Den mest kände företrädaren för denna psykologi är nog Jean Piaget som koncentrerade sin forskning på hur vi tänker och hur tänkandet utvecklar sig under livet. Att vi tänker utgår han från liksom att han tar det för en självklarhet vad det innebär att tänka. Enligt Piaget skulle tänkandet först vara konkret, sedan får människan förmågan att tänka abstrakt. I det abstrakta tänkandet skulle vi syssla med påhittade hypotetiska situationer.

Terapin enligt detta perspektiv går ut på att få människan att tänka på ett nytt sätt, att få henne att förstå något om sig själv och sin situation som hon tidigare inte förstått. Detta nya sätt att tänka, om sig själv inte minst, skulle hjälpa henne ut ur hennes problem.

Här finns många frågetecken. Vad är en tanke, kan vi introspektivt varsebli vår tanke? Kan vi verkligen i tanken skapa något helt nytt, något hypotetiskt inne i vårt huvud och så varsebli denna hypotetiska tanke? Har vi ett kognitivt centrum i hjärnan där tänkandet äger rum? Liknande frågor har jag behandlat på annan plats i denna hemsida. Låt mig bara ta ett kort citat därifrån:

“Det finns sensoriska och motoriska områden i hjärnan, men inga specifikt kognitiva”. Vi får dra slutsatsen att vi inte tänker i vårt inre. Allt är praxis, vi gör. Enda skillnaden är att vi ibland låter vårt handlande gå ut i extremiteterna, ibland inte. Vi kan alltså handla utan direkt impuls utifrån och utan att agera. Det vi kallar tänka är alltså att göra eftersom vi inte har något kognitivt centrum i hjärnan. Det vi har är sensoriska och motoriska områden. En tanke är alltså en handling, praxis. Om vi skadar oss är inte skadan en sak och smärtan en annan. Det är smärta, själva skadan är smärta. Vi har inte en skada och upplever smärta. Tanke är identiskt med det vi gör. Denna syn på tänkandet ligger nära Wittgensteins. Vi tänker inte i ett avskilt medvetande. Vi är aktörer, vilket inte hindrar att vi kan låta bli att låta handlingen bli utförd.

”Jag” = kemi, biologi och el i hjärnan?

Om det vore som överskriften påstår så skulle kemin, biologin och elen i samverkan kunna varsebli sig själv. Som det tidigare Wittgensteincitatet visar så vore detta en svindlande upplevelse som när vi utför logiska konststycken. Medvetandet varseblir sig självt utan att varsebli något bestämt, varseblir bara. Detta perspektiv är den extrema solipsismen. Hjärnan är tänkandet, är medvetandet. Enda sättet att verkligen se medvetandet är med experternas kvalificerade instrument, annars kan vi inte se det. Därmed kan vi säga att vi ser jaget med hjälp av instrumenten? Ett sådant från allt annat särskilt jag innebär identitet tanke-hjärna. För att förstå oss själva måste vi alltså kartlägga hjärnans funktioner. Nobelpristagaren Thomas Südhof sade i en intervju "Det är en filosofisk fråga om hjärnan verkligen kan förstå sig själv."

Hur vi än definierar jaget så finns där ingenting som inte förmedlats/traderats till oss genetiskt, epigenetiskt (där många frågetecken står obesvarade), av fenomen vi mött, av kulturella minnen och inte minst av andra människor i det dagliga livet. Bortsett från vår genetiska kod så traderar alla allt det andra vi mottagit till andra människor genom att leva med andra människor. Det vi kallar jag är en levande organism i ständig förändring som oupphörligen genomströmmas. Något beständigt jag finns alltså inte vare sig i hjärnan eller i något metafysiskt medvetande. Födelse och död är mottagande och överlämnande varför vi kan säga att vi på många sätt är preexistenta och postexistenta.

Psykologin kan vi alltså lämna. Denna pseudovetenskap är full av teorier och grundförutsättningar som inte kan prövas. Det bekymmersamma är att psykologin som hävdar att den vetenskapligt kan studera vårt medvetande och våra beteenden har blivit populärpsykologi i allmänhet så att många människor misstror det alldagliga och uråldriga sättet att förstå andra människor. Psykologerna har lyckats med konststycket att övertyga de flesta att det krävs experter, psykologer, för att förstå oss och vad vi behöver. Väl betalda experter naturligtvis som har förmåga att skåda in i oss. Schamaner? Sekulariserade präster?